

HERMANNAS SUDERMANNAS IR NŪDIENA

Dr. Marijus Šidlauskas, literatūrologas, Klaipėdos universiteto Humanitarinių ir ugdymo mokslų fakulteto Baltų filologijos katedros docentas

Hermannas Sudermannas, gimęs Macikuose, Verdainėje lankęs pradinę mokyklą ir Šilutėje praleidęs apie dvyliką savo vaikystės ir paauglystės metų, šiandien yra miesto kultūros istorijos pasididžiavimas, reprezentacinis Šilutės krašto veidas. Toks teiginys skamba kaip neginčijama tiesa, tačiau gyvenimo realybė verčia klausti, ar taip yra iš tikrųjų, ar tik norėtume, kad būtų? Ar mes su Sudermannu iš tiesų esame ir norime kultūringai *būti*, ar tik su juo, reprezentaciniu Šilutės veidu, kultūringai *atrodyti*? Prasmingas žmogiškas buvimas reikalauja kultūrinio išsiskynimo ir nuolatinių konkrečių pastangų. Atrodymui užtenka efektingo gesto ir skambios retorikos, ypač tos jos rūšies, kurią antikoje vadino demagogija.

Šiuolaikinė civilizacija palankesnė atrodymui, o ne buvimui. Gyvename reginio, spektaklio visuomenėje, kur buvimą keičia rodymas, atrodymas ar pasirodymas televizorių bei kompiuterių ekranuose. Buvimo džiaugsmą išstumia asmenukės dalijimosi veidaknygėje malonumas. Grožį keičia fotogeniškumas ir reklaminė estetika, kuri gerai sutaria su bulvarine žiniasklaida. Ekshibicionizmas ir narcisizmas tampa kasdienybės estetikos dalimi. Savanorių pademonstruoti savo padidintą krūtį ar sumažintą skrandį daugiau nei gali patenkinti visi televizijos kanalai.

Toks nūdienos vaizdelis vargu ar sužavėtų *Lietuviškų apysakų* autorių. Nebent suteiktų medžiagos dar vienoms apysakoms, jau satyrinėms. Sudermannas nebijojo gyvenimo prozos, jos šiurkštumui netgi jautė savotišką potraukį. Kaip žinome, rašytojas buvo natūralizmo mokyklos auklėtinis. Toji mokykla ieškojo natūralių visuomenės ir žmogaus raidos priežasčių ir, remdamasi Darvino biologizmu bei Konto pozityvizmu, kėlė klausimą *kaip*, o ne *kodėl*. Natūralistinis determinizmas atmetė atgamtiškumą, transcendenciją ir mistiką, stambiu planu rodydamas šiurkštų socialinio gyvenimo paviršių ir laužomą žmogaus likimą. Šiandien natūralizmas – praeitas istorinis etapas, nes tik praeičiai priklauso perdėtas fiziologizmas ir linijinės pažangos idėja, kuria daugelis natūralistų tikėjo. Tačiau natūralistinės kovos už būvį ir principo *žmogus žmogui – vilkas* pavyzdžių šiandieniniame gyvenime sodriai pagausėjo. Tik tie pavyzdžiai, nesulaukdami savojo Emilio Zolia, šiandien pavirsta ne romanais, o sugula į kriminalines suvestines, tampa teismų bylomis, sapnų košmarais ar tiesiog be liudininkų dingsta istorijos tamsoje. Kaip ir natūralizmo laikais, šiandieniniam

žmogui labiau rūpi *kaip*, o ne *kodėl*; moderni sąmonė nebetiki transcendencija ir metafizika, tačiau domisi antgamtiniais reiškiniiais ir mistinėmis dvasinėmis praktikomis. Šiaip ar taip, medžiagos natūralizmui -- vadinasi, ir Sudermannui -- nūdien tikrai netrūktų, tik dabar masinės kultūros poreikiai verčia panašias temas apdoroti palengvintu būdu, t.y. paversti trileriais ar muilo operomis, serialiniu kiču arba pasidirginti kovine, siaubo, porno videoprodukcija bei literatūra. Svarbiausia – kad nereikėtų kultūrinio įsišaknijimo ir pastangų – pakaks efektingų gestų, šaudymų, gaudymų ir greito sekso. Dar svarbu, kad nereikėtų imtis atsakomybės ir rimtos socialinės kritikos, kaip kad darė talentingiausi natūralizmo atstovai, tokie kaip Gerhartas Hauptmannas, 1912 m. Nobelio premijos laureatas (priminsime, kad tais pačiais metais tarp šios premijos nominantų buvo ir Sudermannas). Šiandien imtis atsakomybės ir analitiškai svarstyti socialinius klausimus, švelniai tariant, nepopuliaru. Mat, tokia kritika susijusi su asmeniniais nepatogumais ir nežada greito pelno. Svarbiausia – ji trukdo gerai atrodyti.

Čia derėtų patikslinti, kad noras gerai atrodyti nemaloniausias tada, kai kyla iš snobiškos tuštybės, provincialumo ar neišmanymo. Kitas dalykas, kai viešo pripažinimo siekia talentingi ir kompetentingi žmonės – menininkai, mokslininkai ar sportininkai, nors ir čia pasitaiko narcizo komplekso atvejų. Šlovės geismas nebuvo svetimas ir Sudermannui. Būdamas dvidešimtmetis savo dramomis jau svajoto užkariauti Berlyną, tačiau į šlovę kopė ilgai ir sunkiai (galime palyginti su *dviem minutėm šlovės*, kuria mūsų jaunimėlį vilioja pramogų pasaulis). Rašytojo pripažinimą jis pelnė romanu *Frau Sorge* (1887). Lietuvių kalba turime du šio kūrinio vertimo variantus, pasirodžiusius tais pačiais 1938 m. – tai *Rūpestis* (vertė J. Vaznelis) ir *Nedalia* (vertė A. Busilas). Šiame autobiografinių bruožų turinčiame pasakojime daug kas primena Hermano vaikystę ir paauglystę, kuomet Ponia Nedalia būdavo nuolatinė viešnia namuose. Čia atpažįstame rašytojo šeimos aplinką – neūkišką, pagiežingą tėvą ir mylinčią, darbščią, bet užguitą motiną. Čia matome ir jaunuolio žūtbūtinės pastangas prasimušti gyvenime, bet tai ne noras tuščiai pasirodyti, o pasiryžimas sau ir pasauliui įrodyti, kad esi šio to vertas. Šiame kūrinyje jau išryškėjo būdingas stilistinis polinkis į autobiografiškumą, kriminalinę intrigą, gebėjimas palaikyti veiksmo įtampą, pasitelkiant efektingas scenas, o taip pat taiklus aplinkos fiksavimas, šeimos santykių peripetijos, dėmesys natūralistinei detalei. *Nedalia* padarė rašytojo vardą žinomą, tačiau tikrasis triumfo žygis prasidėjo sykiu su dramos *Garbė* (*Die Ehre*) premjera 1889 m. lapkričio 27 d. Berlyno G. E. Lessingo teatre. Įkvėptas sensacingo *Garbės* pasisėkimo (premjeros pajamos siekė 220000 markių), Sudermannas toliau rašė vieną pjesę po

kitos, susilaukdamas nematyto populiarumo – *Sodomos galas* (*Sodoms Ende*, 1991), *Tėviškė* (*Heimat*, 1893), *Drugelių mūšis* (*Die Schmetterlings Schlacht*, 1895) ėjo ne vieną sezoną ir sutraukdavo minias.

Populiarumu varžydamasis su Gerhartu Hauptmannu, Sudermannas, deja, neįstengė prilygti pastarajam meniniu dramų brandumu. Tai pabrėždavo ir to meto kritika, priekaištaudama dėl paviršutiniškai apdorotos medžiagos, veikėjų šabloniškumo, pigių efektų vaikymosi ar įsiteikinėjimo publikai. Vėliau tai kartojo ir lietuvių kritika. Antai K. Binkis, recenzuodamas 1926 m. Valstybės teatre pastatytą dramą *Gėlėse* (*Das Blumenboot*), pažymėjo, jog Sudermannas „vokiečių kritikos laikomas tipišku junkerizmo apologetu, jo ideologu. Ar paimsim jo romanus (*Frau Sorge*), ar dramas – visur tie patys tipai, toji pati tendencija. Smulkus, atsiduodęs miesčioniškumu konfliktas tarp palaidos, bet galingos savo medžiaginiai resursais buržuazijos atstovų iš vienos pusės, ir taurių, bet nemokančių prisitaikyti prie naujo gyvenimo reikalavimų aristokratų-junkerių“ (K. Binkis, *Raštai*, T.V, Vilnius: Pradai; Lumen. 2004, 469). Tačiau sykiu Binkis pripažino, kad „daugybė judėjimo, daugybė išorinių efektų, mažiausias psichologinis momentas pabrėžiamas išoriniu įvykiu, kas aktoriams ir režisūrai duoda puikios medžiagos pasirodyti“ (Ten pat, 470). Atkreipkime dėmesį, kad žodį „pasirodyti“ Binkis čia vartoja „pasireikšti, atskleisti savo sugebėjimus, parodyti, ko esi vertas“ prasme, visiškai neturėdamas galvoje snobiškos tuštybės. Reikia pasakyti, kad Binkio būta akylaus – būtent jo pastebėtas sceniškumas ir veiksmo įtampa atvėrė kelią Sudermanno kūriniais, ypač jų vėlesnėms kinematografinėms versijoms, į masines auditorijas. Dėl šių savybių Sudermanną galima laikyti ir vienu iš šiuolaikinio trilerio pirmtakų. Tapęs garsenybe ir pagaliau prasimušęs į socialinį elitą rašytojas 1902 m. nusipirko pilį su didžiuliu parku Blankenzė (Blankensee) dvare. Čia sukaupe daugybę paveikslų, skulptūrų bei kitokių meno dirbinių, kuriuos įsigijo keliaudamas po Indiją, Artimųjų Rytų šalis. Dar turėjo reprezentacinę vilą Berlyno priemiestyje Griunevaldėje (Grunewald), kur ne kartą lankėsi Vydūnas, ir jiedu draugiškai šnekučiuodavosi. Vis dėlto Sudermannas daugiausia laiką leido Blankenzė. Štai šiame gyvenimo laikotarpyje gal ir galėtume įžvelgti snobiškų pasipuikavimo savo pasiekimais gestų, bet tam reiktų specialių pastangų. Reiktų neatsižvelgti, kad rašytojas jau buvo pavargęs nuo pasaulio triukšmo ir puikiai suvokė posakio *sic transit gloria mundi* (šitaip praeina pasaulio šlovė) išmintį; reiktų nekreipti dėmesio, kad paskutiniuosius ketverius metus gyveno kankinamas depresijos po žmonos Klaros mirties; reiktų nematyti ir nejusti, kad išgarsėjęs dramų autorius jau vaidino paskutinįjį savo gyvenimo dramos veiksmą, kurio finale atrodymas neberūpi – rūpi buvimas nebūties ar amžinybės akivaizdoje.

Vis dėlto šiandien sąžiningiau būtų ne ieškoti rašytojo laikysenos silpnų vietų, bet atsigręžti į save – o kaip Sudermanno fone atrodom mes? Iki šios dienos Sudermannas mums figūruoja iš esmės tik kaip lietuviškos tematikos rašytojas, kuris dėl to vieniems patinka daugiau, kitiems mažiau. Tematika, kaip žinome, nenulemia meninės kūrinio vertės, tad ir į Sudermanną turėtume mokytis žvelgti ne tik kaip į *Lietuviškų apysakų* autorių, bet kaip į rašytoją, kurio kūryba geba jaudinti ne tik lietuvių ar vokiečių, bet ir ispano, graiko ar japono širdį. Neturime kuo pasigirti ir akademiniuose baruose. Juk po Juliaus Botyriaus dar tarpukariu parašytos disertacijos analitiškesnių Sudermanno tyrinėjimų horizonte nesimato. Kaip išimtis paminėtina nebent Jurgitos Katauskienės 1997 m. pasirodžiusi studija vokiečių kalba *Land und Volk der Litauer im Werk deutscher Schriftsteller der 19 / 20 Jahrhunderts* („Lietuvių kraštas ir tauta 19 / 20 amžių vokiečių rašytojų kūryboje“). Panašiai yra atsitikę ir su didžiuoju Adomu Mickevičiumi. Nuo XIX amžiaus ambicingai įrodinėjome jo lietuviškumą, o rimtus veikalus apie jį rašė lenkai, įvesdindami jį į savąją kultūrinę apytaką. Ten jis ir būva įsišaknijęs, o pas mus kol kas tik gražiai atrodo.

Iki šiol ginčijamasi, ar vaizduodamas lietuvius Sudermannas juos labiau išaukštino ar sumenkino, ir kiekviena pusė randa neišsenkamų argumentų savo teismui pagrįsti. Turint galvoje sudėtingą šio ginčo potekstę – istorinę, politinę, moralinę, vis dėlto derėtų pasakyti, kad kultūros požiūriu panašūs ginčai nėra perspektyvūs. Jie išleidžia iš akių kontekstą, skatina suinteresuotų grupių aistras ir diletantų pretenzijas, atveria kelią iškraipymams ir užgauliojimams, kitaip tariant, tolina nuo kultūros. Prasmingiau būtų pasigilinti į kultūrinės-meninės teksto prasmes kaskart įsitikinant, jog Sudermannas yra tokių prasmų kūrimo meistras. Esame daug prišnekėję apie Sudermanno meilę gimtinei, tačiau iki šiol neįstengiame perskaityti jo įdėmesniu etnologo, antropologo, psichologo žvilgsniu – medžiagos per akis! Tarkim, kas iš mūsų yra girdėjęs apie Magilą (Magylą) – lietuvių mirties deivę, Giltinės tarnaitę, pykčio ir nelaimės nešėją? (Skaitykite *Mergą*, devintas skirsnis. Beje, *Mergos* meilės trikampis tiesiog prašyte prašosi lyginamas su Vaižganto apysaka *Nebylys*.) Estetinė-intelektinė distancija įgalina nesitapatinti su savo dorybėmis ar ydomis, skatindama giliau, patikimiau suvokti save ir pasaulį. Sudermannas yra talentingas pasakotojas, bylojantis apie tai, kas gyvena ilgiau už mus.

Sudermannas savo šaknimis priklauso paribio kultūrai, atstovauja vadinamajai *Heimatsdichtung* (tėviškės literatūros) tradicijai. Iš dviejų šiame paribyje sąveikaujančių kultūrų viena yra didelė ir įtakinga, o kita – maža ir pažeidžiama. Didelei vokiečių literatūrai Sudermannas yra vienas

iš daugelio (jis netgi neįtraukiamas į kai kuriuos reprezentacinius rašytojų sąvadus), o nedidelei lietuvių – unikalus ir nepakeičiamas, nesvarbu, kad rašė ne lietuviškai. Sudermannas padarė mūsų mažą kultūrą didesnę ir žinomesnę, praturtindamas ją pamaro krašto gamtos ir žmonių paveikslais. Be jo neturėtume Ievos Simonaitytės – tokios, kokia ji susiformavo skaitydama *Heimatlidung* autorius. Tai, kad jis rašė ne lietuviškai, nėra kliūtis pajusti iš jo kūrybinių sklindančią lietuviškumo stichiją. – kliūtis yra nepakankamas vokiečių kalbos mokėjimas. Tad šiandien mums, save gerbiantiems europiečiams, vokiškai rašęs ir lietuviškai receptuojamas Sudermannas turėtų būti savojo kultūrinio sąmoningumo rūpestis ir tautinio orumo laidas, stiprinantis mūsų europinę tapatybę ir sociokultūrinę perspektyvą. Šiandieną užmiršti ar ignoruoti šį autorių reikštų savo valia skurdinti tautinę savimonę, riboti jos kultūrinę akiratį, varžyti literatūrinę patirtį ir kūrybinę vaizduotę. Užmiršdami Sudermanną mes pasmerkiame nebūčiai ir save, palikdami ne savo buvimo, bet tik atrodymo blizgiuose žurnalų viršeliuose ženklus. Todėl tebus šioje konferencijoje dar kartą pabrėžta – gerbti Sudermanną atminimą, puoselėti jo kultūrinį paveldą, neleisti išnykti jo memorialiniams ženkliams – visų mūsų, o pirmiausia šilutiškių, garbės ir orumo reikalas.

Mūsų grumtynės su laiku vyksta nuolatinėje griovimo ir atstatymo įtampoje. Tačiau juk ne abstraktus laikas, o konkretūs žmonės nugriauna ir atstato Sudermanną paminklą, nugriovė prieš keletą dešimtmečių Šilutėje Sudermanną tėvų namą (Vytauto gt. 27) ir jo jau niekada nebeatstatys, prižiūri arba apleidžia Sudermannų šeimos kapą senosiose evangelikų-liuteronų kapinėse, pasisako už ar prieš dėl rašytojo namo-muziejaus likimo gimtuosiuose Macikuose. Didžioji nūdienos viltis – kad nekartotume praeities klaidų. Atrodo, jau išmokstame skirti politines kultūros žmonių pažiūras ir meninę jų kūrybos vertę. Šiandieną mūsų nebegąsdina faktas, kad po Versalio sutarties Klaipėdos krašte (ir konkrečiai Šilutėje) buvo leidžiami vietiniai vokiški popieriniai pinigai su Sudermanną atvaizdu ir jo kūrybos citatomis, ir tai buvo daroma siekiant politinių agitacinių tikslų. Viliuosi, kad ilgainiui šilutiškiai prisijaukins ir Johano Gotfrydo Herderio dvasią, nesibaimins jo vardo. Herderio, Europos romantizmo įkvėpėjo ir mažų tautų vertės puoselėtojo, vardo negražinimas buvusiai Herderio gimnazijai yra apgailėtina klaida, kylanti iš provincialaus noro patriotiškai atrodyti ir iš baimės ar negebėjimo būti – būti išsakinijus kultūroje ir istorijoje. Gražiausią talentą galima įkinkyti į negražų politikos ir ideologijos jungą, ir šią tiesą karčiai pažįsta visų tautų ir regionų rašytojai. Šiandieną, pažymint Sudermanną 160-ąsias gimimo metines, jo vardas ir kūryba ragina mus smagiai atsiraityti rankoves ir imtis seniai laukiančių darbų, suvokus, kad visi esame vienos žemės ir to paties žmogiško likimo dalininkai.